

“BENKOV MAKTABI”NING DAVOMCHISI ZINAIDA KOVALEVSKAYA IJODIGA NAZAR

Umida Axmedxodjayeva

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti tayanch doktoranti
umida-fazilova@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqola “Benkov maktabi”ning davomchisi Zinaida Kovalevskaya ijodiga bag‘ishlangan bo‘lib, Benkov rangtasvirining badiiy an‘analarini va tamoyillarini organik tarzda qabul qilgan va o‘zini individual xususiyatlardan kelib chiqib, o‘z asarlarini yaratgan taniqli rassom asarlarining badiiy tahlili maqolaning qisqacha mazmunini tashkil etadi.

Kalit so‘zlar: akvarel eskizlar, dekorativizm, dinamik mazoklar, kartina syujeti, janrlar sintezi, kompozitsiya, drapirovka.

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья посвящена творчеству Зинаиды Ковалевской, последовательницы «бенковской школы», художественному анализу творчества известной художницы, органично воспринявшей художественные традиции и принципы бенковой живописи и создавшей свои произведения на основе индивидуальных особенностей.

Ключевые слова: акварельные этюды, декоративизм, динамичный мазок, сюжет картины, жанровый синтез, композиция, драпировка.

SUMMARY

This scientific article is devoted to the work of Zinaida Kovalevskaya, a follower of the "Benkov school", an artistic analysis of the work of the famous artist, who organically accepted the artistic traditions and principles of Benkov's painting and created her works based on individual characteristics.

Key words: watercolor sketches, decorative art, dynamic stroke, painting plot, genre synthesis, composition, drapery.

O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi, O‘zbekiston xalq rassomi, O‘zbekiston rassomlar uyushmasi a‘zosi, yirik rassom-pedagog, maishiy janr ustasi Zinaida Mixaylovna Kovalevskaya 1902 yilda Rossiyaning Vol’sk shahrida tug‘ilgan. Zinaida Mixaylovnaning rassom bo‘lib shakllanishida oilaviy intellegent-ijodkor

muhit katta ta'sir ko'rsatgan. Uning otasi Mixail Osipovich Kovalevskiy (1871 yilda tug'ilgan), san'at va etnografiya tadqiqotchisi bo'lib, Qozon ixtisoslashtirilgan maktablarda san'at tarixi va nazariyasidan ma'ruzalar o'qigan. Shuningdek, Qozonning 1-erkak va 3-ayol gimnaziylarida san'at tarixidan dars bergan, Qozon universiteti pedagogika jamiyati a'zosi bo'lgan. Kovalevskiy xonadoniga mazkur davr ziyolilari: rassom Pavel Benkov, Markaziy Osiyo san'atining taniqli tadqiqotchisi professor Boris Denike, san'atshunos Pyotr Kornilov, tarixchi-bibliograf Pyotr Dulskiy tez-tez kelib turishar edilar. Ularning deyarli barchasi O'rta Osiyoda bo'lgan, uning tarixi, san'ati va etnografiyasini o'rgangan olimlar bo'lishgan.

1927 yilda Kovalevskaya Qozon rassomlik maktabini tugatgan. Uning o'qituvchilari N.I.Feshin va P.P.Benkov bo'lib, umrining oxirigacha kasbiy mahoratining o'sishiga sababchi bo'ldilar. Talabalik davrida 1926 yilda Kovalevskaya Inqilobiy Rossiya rassomlari uyushmasiga (AHRR, 1928 yildan - Inqilob rassomlari uyushmasi, AHR) qo'shildi. Kovalevskaya 1927 yilda badiiy maktabni tamomlagach, Tatariston, Ural, Sibir, Krasnoyarsk kolxozlariga ijodiy xizmat safarlarida faol qatnashgan. Bu davrda "Bolalar bog'chasi", "Oltin erituvchi", "Kir yuvuvchi tatar qiz", "Pioner", "Kolxozda g'alla yanchish" janrli kartinalarni yozgan. Ushbu asarlar Qozon va Moskvadagi AHRR ko'rgazmalarida namoyish etilgan. (1-3,4.)

Kovalevskayaning «Sovun zavodi» nomli diplom ishi Tatariston davlat muzeyi tomonidan sotib olingan. 1930 yilning yozida Kovalevskaya Samarqandga O'zbekiston Davlat ilmiy-tadqiqot instituti (O'zGNII) etnografiya bo'limiga rassom sifatida ishga taklif qilindi. U viloyatlar tumanlariga ijodiy sayohatlar uyushtirgan, xalq hunarmandchiligi va milliy bezaklarni, ornamentlarni o'rgandi, "Ayollar mehnati" badiiy kashtachilik arteli uchun kashtachilik eskizlari, do'ppi va so'zanalarga (so'zana — shoyi yoki ip bilan tikilgan devor gilami, paxta matosida, ipak yoki baxmal, astarli, ortiqcha oro bermay yoki qora mato bilan bezatilgan) eskizlarini yozdi. Rassom har safardan akvarel eskizlari va chizmalar olib kelib, ular keyinchalik uning kartinalari mavzusiga aylanar edilar. 1930-yillarda Kovalevskaya o'zbek xalqi hayotiga bag'ishlangan "Hunarmand" (1932), "Darveshlar xalqni aldaydi" (1935), "Yoshlar brigadasida", "Oktyabr", "Lojada". (1937), «Velosipedda g'olib» (1939) hikoyali kartinalarni yaratdi.

Ulug' Vatan urushi boshlanganda, 1941 yilning kuzida Samarqandga mamlakatdan evakuatsiya qilingan san'at muassasalari kela boshladi. P.Benkov maslahati bilan deyarli 40 yoshida Kovalevskaya 1949 yildan beri Ilya Repin nomi bilan atalgan Leningrad rassomlik, haykaltaroshlik va arxitektura institutiga o'qishga kirdi va 1943 yilda institutning rangtasvir bo'limini ekstern tamomladi. Vatan urushi yillarida rassom o'zining yuksak asarlari - «Yosh nishonlar» (1941), «G'alaba bilan

qayt» (1942), «Yaradorlarni koʻrgan bolalar» (1943) kartinalarini chizgan. Z.Kovalevskaya «Yangi oilada» kartinasida oʻzbek xalqining vatanparvarligi va insonparvarligini aks ettirgan, evakuatsiya qilingan bolalarga nisbatan gʻamxoʻrlik, mehribonlik hislatlarni koʻrsatgan. 1942 yil dekabr oyida rassomning ishlari Moskvadagi «Vatan urushi» Butunittifoq koʻrgazmasida namoyish etildi.

Urushdan keyingi yillarda rassom manzaralar, portretlar, natyurmortlar, kundalik sahnalar va janrli kartinalar ustida ishlagan. U kolxozlarga sayohat qilgan, mehnatkashlar hayotini kuzatib, kartinalarida toʻquvchi va kashtachi ayollar obrazlarini kuylaygan. Urushdan keyingi mashhur asarlar orasida 1948 yilda Parijdagi «Sovet ayoli sanʼatda» koʻrgazmasida namoyish etilgan «Xalq sanʼati ustalari» (1947), «Pomidor terish» (rasm Minneapolisdagi Rossiya sanʼati muzeyida, AQSH), «Paxtakorlarga mukofot» (1949), «Eʼtiborli paxtakorlar qurultoyida» (1951) va «Samarqandda Oliy Kengashga birinchi saylovlar» (1951) asarlari alohida eʼtiborga loyiq. Rassom - viloyatning eng goʻzal joyi togʻli hududi Urgutga tez-tez tashrif buyurgan.

Asta-sekin rassom Oʻzbekiston badiiy muhitiga qoʻshildi, Samarqand rassomlik bilim yurtida dars bera boshlagan, Respublika va butunittifoq koʻrgazmalarida qatnasha boshlagan. Rassomning faol ijodiy faoliyati Oʻzbekistonda «Benkov maktabi» rangtasvirining rivojlanishi bilan bogʻliq. Sanʼatning turli janrlarida ijod qilgan Z.M. Kovalevskaya ichki yorugʻlik va optimistik mazmunga toʻla asarlar yaratadi. Uning kartinalarida oʻsha davr odamlarining maishiy, kundalik hayotidagi oʻziga xosliklar tasvirlangan. «Lojada» (1937), «Velosiped gʻolibi» kabi asarlarda Z.M. Kovalevskaya Oʻzbekistonda gender muammosiga toʻxtalib, rassomning «Gʻalaba bilan qayt» (1942), «Uzatish» va «Yaradorlarni ziyorat qilish» mavzusidagi kartinalar Ulugʻ Vatan urushi mavzusiga bagʻishlangan. Rassom portretlari galereyasi Z.M.ning qarindoshlari tasvirlaridan iborat. Bular, Kovalevskayaning otasi (1939), onasi, P.P. Benkov (ikkalasi 1945), rassom M. Teplov (1952), keramist S. Rakova (1961).

1949-yilda Samarqand rassomlik texnikumi Toshkent rassomlik texnikumiga birlashtirilib, respublika poytaxtiga koʻchirildi. Bu voqea, maktabni oʻzining «farzandi» deb bilgan Benkovga qattiq taʼsir qilgan va keksa rassom ogʻir kasal boʻlib, 1949 yilning yanvarida vafot etgan. Oradan bir necha yil oʻtib, Toshkentdagi badiiy sanʼat maktabiga uning nomi berildi. Kovalevskaya Samarqandni tark etmadi, umrining oxirigacha shaharda yashadi, chunki uning shogirdlari, sevimli shahri va asarlari Samarqandda edi.

Z.Kovalevskaya Benkov badiiy anʼanalarini organik tarzda qabul qilgan rassomdir. U oʻzini individual xususiyatlardan kelib chiqib, ustoz va umr yoʻldoshi boʻlgan P.Benkov rangtasviri tamoyillariga tayangan holda oʻz asarlarini yaratgan.

Yorqin koloritni tug‘ma holda yaxshi his etib, Benkov ijodiga hos bo‘lgan to‘yingan va qarama-qarshi ranglar sxemasini o‘girdi, ba‘zan haqiqiy dekorativ effektga erishsada, lekin O‘zbekiston uchun xos bo‘lgan yengil havo atmosferasini biroz zich bo‘lgan rangtasvir fakturasini dinamik mazoklar orqali aks ettirishga erishgan. Garchi uning bir qator tematik kartinalar, syujetlarining ajoyibligi va «to‘liqligi» e‘tirofqa sazovor bo‘lsa ham, ehtimol, rassomning murosaga kelgan yashirin munosabati sezilarli darajada namoyon bo‘lgan. R.Akbalyan bu borada o‘z fikrini quyidagicha bildirgan: Kovalevskaya asarlarida «tashqi ko‘rinishdagi optimistik rang-baranglik, ichki mutloq quvnoq bo‘lmagan holat o‘rtasida kelishmovchiliklar yuzaga keladi. Ko‘p narsalar Zinaida Mixaylovnani, ya‘ni ularning tashqi ko‘rinishi, syujeti, qarori ko‘pincha ichki motivatsiyasidan emas, balki mantiqiy hisob-kitoblardan kelib chiqqandir», deb ta‘kidlagan. Kovalevskaya ijodiga chuqur samimiyatlik, hayotiylikning haqiqiy ifodasi kabi tipik jihatlar xarakterli bo‘lgan. Biroq davr talabiga binoan undan dogmatik va normativ soxta yechimlarni kutishgan.(2-23,24)

Rassom manazara va maishiy janrlarni sintezlashga harakat qilgan. Bu jarayon mahsulini “Eski shahar ko‘chalari», «Hovli» (taxminan b a - 1945), “O‘zbek hovlisi” (1947), “O‘quvchi qizlar” (1948), “Bodom gulladi” (1949) kabi kartinalarda ko‘rish darkor. Ular insonni tabiat bilan uyg‘unligini ko‘rsatgan. Bu kartinalarning kompozitsiyasi impressionizm an‘analariga muvofiq ochiq, ifodaviylik ko‘p jihatdan kartinaning yorug‘ va soyali qismlariga asoslangan. Ranglar jilvasi to‘yingan bo‘lsada yorqin emas, chunki predmet va figuralar quyosh, havoga burkangan, ular konturlari umumiyashtirilgan va xiralashtirilgan. Z.M.Kovalevskaya bu asarlarda uzoq mulohaza yuritadi. Sekin-asta oqib kelayotgan, xalq hayotiga xos vaqt shu yerda kompozitsion va rang ritmida mujassamlangan ko‘zga ko‘rinadigan xususiyatlarni qamrab oladi, bu rassom asarlarining o‘ziga xos poetik jozibasi, ularning milliy va xalq haqgo‘yligida namoyon bo‘ladi. Uning asarlari tavsifdan mahrum, eng yomoni, «adabiy lashtirish»dan yiroq. Rassom faqatgina rangtasvir tiliga xos badiiy vositalar bilan izohlashga intilgan. Haqiqatning manzarali-majoziy ekvivalentini yaratish ijobiy natijalar berdi. Bu baholash 60-yillarning o‘rtalarida yaratilgan, ehtimol, haddan tashqari ishtiyoqli, ko‘rib chiqilayotgan davrda esa Kovalevskayaning aksariyat asarlari o‘zining «to‘liqsizligi», «etyud»lari bilan ajralib turgan.

Buyuk rassomning taniqli dastgohli asarlaridan biri bu “Pavel Petrovich Benkov” portretidir.

Zinaida Mixaylovna tomonidan chizilgan portretida ko‘ngli keng, qalbi yorug‘, yoshi kelishgan rassom tasvirlangan. Asarda yorug‘likka, nur va soya o‘yniga urg‘u berilib, minimal tafsilotlar, shuningdek, kartinaning oqilona rang sxemasi portretga ixchamlik va idrok etish qulayligini beradi. Portretlanuvchi obraz och yashil xalatda, stulda bir oz

o'ngga egilib o'tirgan holda, qo'lida kichik eskiz bilan tasvirlangan. Ko'ylakning oq yoqasi usta siymosiga yanada olijanoblik baxsh etadi. Asarning tarkibi organik ravishda kitoblar va chizmalar yotadigan stol yuzasi, shuningdek, stakandagi gullar va Gudon ekorshesini o'z ichiga oladi. «P.Benkov portreti» kartinasidagi detallarning tanlanishi tasodifiy emas: bu rassomning aql-zakovati va badiiy mahorat ustasi ekanligidan dalolat beradi. Mazkur polotnoda juda ko'p joy va fazoviy bo'shliq bor, rassom atrofidagi muhit xuddi rassomning xarakteri kabi sokin va muvozanatlidir. P.Benkov hotirjam holatda ham ijodkorlik va san'at haqidagi his-tuyg'ulari, kechinmalari uni qoldirmaydi. P.Benkovning qiyofasida rassom xarakterining donoligi va qat'iyatligini o'qish mumkin.(3)

Kovalevskaya rus psixologik portret an'alarini rivojlantirdi. "Ona portreti" (1945), "P.P.Benkov portreti" (1945) va «Rassom M. Teplov portreti» (1952) polotnolarda chuqur ichki kontsentratsiya, modellarning yoshi va bu shaxslarining ahamiyatligi ularga to'laqonli kirib borish imkonini bergan. Z.Kovalevskaya portretlarida vaqt ustida g'alaba qozonish kontseptsiyasi, keksalik zaifligini yengib o'tish, obrazlarning insoniylik va odamgarchilik printsiplari asosida aniq ifodalanadi. Rassom portretlari kompozitsiyalari sof va aniq, koloriti o'ta vazmin, psixologik yo'naltirilgandir. «Mishenka pianinoda» (1956) va «Alyosha» (50-yillar oxiri), «Oilaviy portret» (1958) nomli etyudlarida kompozitsiyaga aniqlik beradigan va tasvirni vaqt va makonda lokalizatsiyalashtirgan interyer muhim rol o'ynaydi, lekin asosiy tipaj obrazlarning chuqur psixologik xususiyatlaridan sira chalg'itmaydi. (4)

Kovalevskayaga xos bo'lgan yuksak tasviriy madaniyat rassomning moddiy olamning go'zalligi va xilma-xilligi liriko-poetik tarzda idrok etilgan natyurmortlariga ham xosdir. 1955-yilgi "Natyurmort"da fazoviy muhitning roli katta ichki makon, shoshma ritmlari, yaqin va aziz odamlarning hayoti haqida samimiy hikoya qilish hissini uyg'otadi. "Qizil yaproqli natyurmort"da (1956) issiq rang dog'larining kontrasti bilan ifodalanadi, ular ham dekorativ ekspressivlikka ega. I Kovalevskayaning ijodi hayotning to'liqligi va quvonchi, uning uyg'unligi va nomuvofiqligi, dinamikasi va she'riyat hissi bilan ajralib turadi, bu asosan erishilgan. stilistik yechimlarning moslashuvchanligi va plastik vositalarning kengligidan dalolat beradi.

Zinaida Mixaylovna tomonidan portretlarga kiritilgan natyurmort asketik harakterga ega bo'lgan, ifodali va qat'iy ko'rinishga ega. Xuddi manzaralarda bo'lgani kabi, rassom o'zining ijodiy kontseptsiyasiga sodiqdir: hayotni uning o'zaro munosabatlarining murakkabligida dialektik idrok etar ekan, u voqelikning hayajonli lirik talqinini, o'ziga xos vazmin, pokiza yaqinlikni saqlaydi. (5)

1937 yilda Z.M. Kovalevskaya "Lojada" kartinasini yaratdi, uni o'zbek san'ati tadqiqotchilari "30-yillarning ikkinchi yarmidagi O'zbekiston rangtasvirining eng

yaxshi asarlaridan biri” deb ta’kidlashgan. Asarning tarixiy ahamiyati sodir bo‘layotgan voqealarning dolzarbligidadir: o‘zbek qizlari baletni ilk bor Moskvadagi Katta teatrda ko‘rishgan. «Lojada» kartinasining kompozitsion tuzilishini yechish uchun Z.M. Kovalevskaya teatrning balkonidan ko‘ringan to‘rtta yosh va go‘zal qizlarning hayrat va zavqlanish vaqtini tanladi. Kutilmagan zavqdan o‘zgargan qizlarning yuzlari yoshlik va hissiyotlarga to‘la. Fazoviy badiiy manera va polotnning yorqin rang sxemasi kartinani ichki tuzilishiga mos keladi. Z.M. Kovalevskaya «Lojada» asari impressionistik kartinaga o‘xshaydi: bir lahza davom etadigan ma’lum bir holatning o‘tkazilishi, tasviriy maneraning yengilligi va fazoviyliigi; rang sxemasida yorqin ranglar va yorug‘lik ohanglarining ustunligi, ularning uyg‘un kombinatsiyasi quvonch va baxt hissini yaratadi. Biroq, kartinada ba’zi kamchiliklar mavjud: qizlarning tugallangan portretlari bir-biriga bog‘lanmagan va faqat qizil drapirovka (mato) orqali kompozitsiyani umumiyashtirib, tasvirlangan figuralarni birlashtiradi. Oldingi qismiga kiritilgan natyurmort syujet bilan hech qanday bog‘liq emas, shuning uchun asarning umumiy tuzilishidan chalg‘itadigan xarakterga ega.

Zinaida Mixaylovna ijodiy faoliyat bilan birga pedagogik faoliyatni samarali olib borgan. U 20 yil Samarqand badiiy maktabida dars bergan. O‘zbekistonning eng birinchi rangtasvirchi rassomlari P.P.Benkov va Z.Kovalevskayaning shogirdlaridir. 1953 yilda tavalludining 50 yilligi va ijodiy faoliyatining 25 yilligi munosabati bilan Toshkentda Kovalevskayaning shaxsiy ko‘rgazmasi bo‘lib o‘tdi va rassom O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi unvoni bilan taqdirlandi. 1964 yilda esa 40 yillik samarali ijodiy faoliyati uchun O‘zbekiston xalq rassomi unvoniga sazovor bo‘ldi.

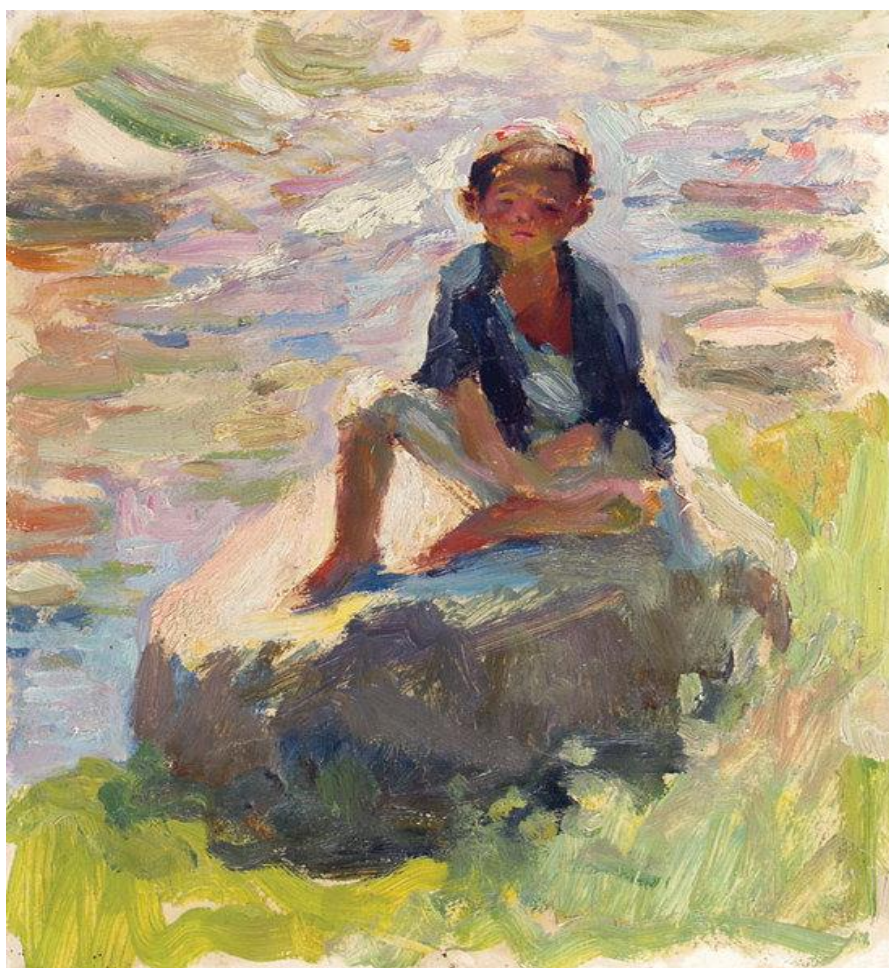
Zinaida Kovalevskaya 1979 yil 25 noyabrda Samarqandda vafot etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

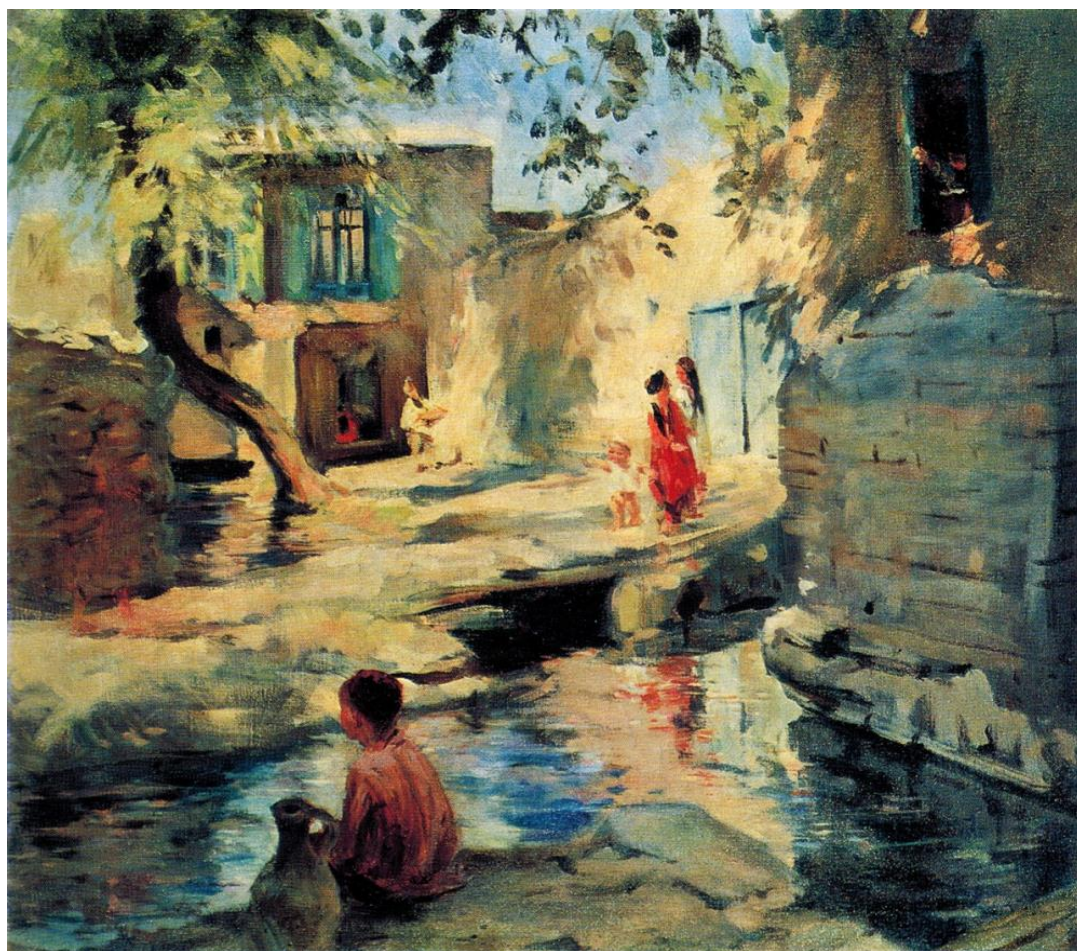
1. Шерстинская Д.Ш., Ткаченко К.Ф. Зинаида Ковалевская. Вольск, Издательство русское искусство,-Вольск, 1972.-25 с
2. Ковалевский М.М. Зинаида Ковалевская: жизнь и творческий путь народного художника Узбекистана. — Ташкент: Издательство лит. и искусства, 1991.— 87с
3. Барнаева Ш. Творческий путь живописца-педагога М. Ковалевской. Самаркандский Государственный архитектурно-строительный институт
4. Лаковская В.Л. Послевоенная станковая живопись Узбекистана. — Ташкент: Фан Академии наук Республики Узбекистан, 1991-115.
5. <https://www.liveinternet.ru/users/stewardess0202/post337082286/>

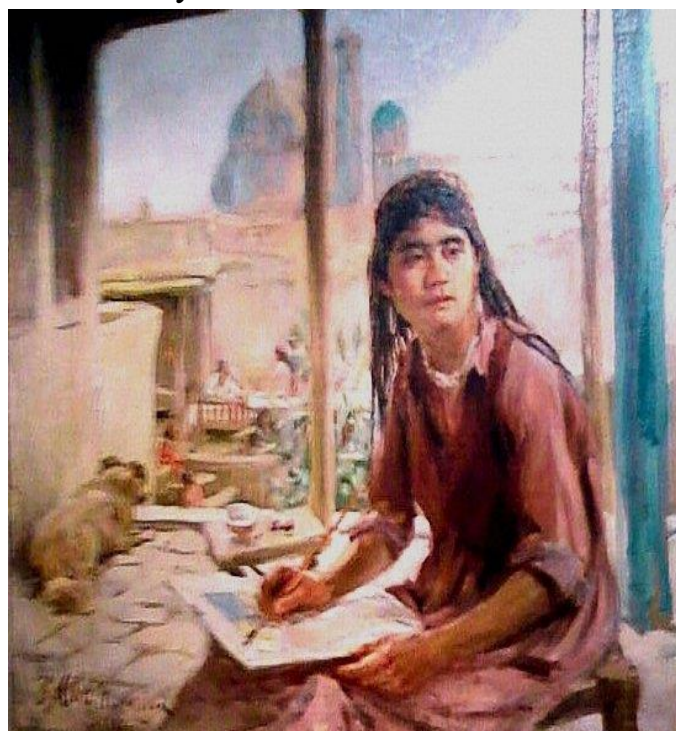
Z.Kovalevskaya. "Qo'llarida qo'g'irchoq ushlangan qiz". 1928-yil.

Z.Kovalevskaya. "Samarqandlik bola". 1930-yil.

Z.Kovalevskaya. "Eski shahar ko'chasi". 1945-yil.

Z.Kovalevskaya. "Avtoportret". 1945-yil.